

ESTUDIS I DOCUMENTS

LA INSCRIPCIÓ ROMANA D'ALAUQUAS

Titulis manebis in aevo.

Introducció.

Aquest article és un estudi filològic-històric de la inscripció romana d'Alaquàs que es troba al nostre castell. Aquest testimoni escrit sobre una pedra, que tots els alaquassers podem contemplar, és un dels exemples de la pervivència de l'època romana en les nostres terres.

L'estudi té un interès doble. Per una banda representa un dels intents de donar a conèixer les troballes epigràfiques que es produeixen constantment al País Valencià, dins la pràctica d'escriptura més difosa a l'antiguitat, de la que els romans es van servir per a fixar la seua història. Per altra, pretenem traure de la somnolència històrica vigent l'època i la llengua de la que som hereus, i reviure la societat valentino-romana en un testimoni llatí del nostre poble, en la inscripció sepulcral d'una dona.

El desig de donar a conèixer aquesta inscripció romana d'Alaquàs, sense aspiracions modèliques o erudites, és el que ens ha dut a exposar-la així. Esperem que un exemple del nostre patrimoni epigràfic servisca per a fomentar les nostres arrels llatines¹.

Presentació de la inscripció i fitxa epigràfica

Entrant a l'ampli vestíbul del castell d'Alaquàs per la porta principal, a la paret frontal de l'esquerra trobem unes marques d'escriptura sobre una pedra de la construcció: es tracta d'una inscripció de l'època romana escrita en la nostra llengua mare, la llengua llatina.

¹ Vull expressar el meu sincer agraïment a tos aquells que m'han ajudat en la preparació del present article; a Vicent García per calcar la peça; a la meua mestra d'epigrafia Mª Luz Mandingorra per tenir l'amabilitat de llegir el manuscrit i fer-me interessants suggerències. Finalment, agraiisc al meu mestre Josep Corell el préstec de tot el seu material bibliogràfic i l'ajuda en l'elaboració del treball.

Davant d'una troballa epigràfica com aquesta cal preguntar-nos les qüestions qui, quan, on i per què. És a dir, per a descobrir la vida dels textos hem de tenir en compte una història que estudei els aspectes fonamentals de la seua trajectòria: producció, ús i conservació².

En ser un escrit sobre una pedra, forma part de la praxi d'escriptura que conforma la disciplina anomenada *epigrafia*³: Aquesta ciència tracta sobre l'estudi de les inscripcions i l'objecte del seu estudi consisteix en llegir i interpretar el context, funció i ús de cada inscripció, per a deduir a partir del conjunt del testimoni escrit les conseqüències filològiques i històriques que en ell s'amaguen. Així, forma part de la història de la comunicació humana i l'escriptura es confirma de bell nou com l'arxiu de la memòria.

Així, dins d'aquestes consideracions metodològiques estudiarem la següent inscripció paleogràfica i lingüísticament, i la posarem en relació amb altres productes epigràfics. Passem a donar-li vida a aquesta pedra, a confeccionar la fitxa epigràfica:

- *Troballa epigràfica:*

El lloc de la troballa i conservació de la inscripció és la paret frontal esquerra del vestíbul –formant part de l'arc principal–, del castell-palau dels Aguilars o de les quatre torres, situat a l'antic centre urbà del

² *Producció.* Temps de l'autor: punt de partença de la difusió del testimoni escrit on l'autor crea el text amb una determinada materialitat. En aquest cas, una dona romana és la que encomana l'escrit, fent servir per a la seua comunicació una pedra.

Utilització. Temps del lector: la dedicant vol expressar la seua estima a la seua lliberta, i res millor que deixar constància en el tipus de testimoni escrit de major difusió de la seua època i més perdurable, en un monument epigràfic. No oblidem que en l'antiguitat llatina, el coneixement i la convivència amb les inscripcions van constituir una forma d'aprenentatge, que conformava la literatura del carrer, i la verificació de la història.

Conservació. Temps del no ús: emmagatzematge del patrimoni textual d'una col·lectivitat determinada. Encara que es tracte d'un escrit privat, expressa la memòria col·lectiva d'una societat, en aquest cas la valentino-romana de l'època imperial, arribant la seua existència i record fins als nostres dies. Recordem que una inscripció és una producció escrita perdurable pel seu suport, la font més directa i fidedigna per al coneixement de l'antiguitat i exemple d'un document escrit dels nostres avanpassats.

³ El terme epigrafia prové de la paraula grega ἐπιγραφή ' "escrit sobre una superfície", que els romans van traduir literalment per *inscriptio*, terme que fem servir per anomenar tot testimoni escrit sobre material dur, bé de natura inorgànica –pedra, metall, vidre, ceràmica,...–, bé de natura orgànica –fusta, ós, vori,...–, caracteritzat pel requeriment d'una tècnica i uns procediments especials per a la seua escriptura. L'epigrafia té una finalitat explicativa filològico-històrico-cultural i, com a ciència de les inscripcions, és un producte específic de la cultura escrita. Cf. Navascués y de Juan, J. M., (1953). *El concepto de epigrafía*, Barcelona, pp. 65 i ss, i García Villada, Z.,(1921). *Metodología y crítica históricas*, Barcelona, pp. 271 i ss.

poble d'Alaquàs: manat edificar per Lluís Pardo de la Casta i Vilanova el 1582, declarat monument artístic nacional al segle XX i propietat actual de la família Lassala, és un clar exemple de l'arquitectura domèstica valenciana de les mansions nobiliàries dels segles XV i XVI.

En aquest cas és una troballa epigràfica ja estudiada i editada⁴. No és una pedra trobada *in situ*, al seu lloc d'origen –que tal volta prové dels restes de Palància (València la Vella), com afirma Beuter–, sinó que, de formar part d'un monument a l'antiguitat romana, va ser reutilitzada arquitectònicament com a ornament del palau, com ho demostra el seu lloc central i l'eminent visibilitat que té⁵. La data de producció original de la peça epigràfica, classificada per la seua formalitat i textualitat com a inscripció sepulcral, és d'entre finals del segle I d. C. i principis del II d.C., quan les nostres terres formaven part de l'Imperi Romà i l'epigrafia de l'occident llatí arrosejava l'extraordinari auge de l'*urbs Romae*.

• *Descripció formal de la peça:*

Tenim davant un bloc de pedra calcària de color gris clar, d'un color diferent a les pedres dels costats de la construcció, que presenten un color gris prou més obscur. Les dimensions de la inscripció són 60 cm. d'alt per 38 cm. de llarg; no coneixem el seu gruix en estar encastada a la paret i formar part del monument arquitectònic del Castell d'Alaquàs.

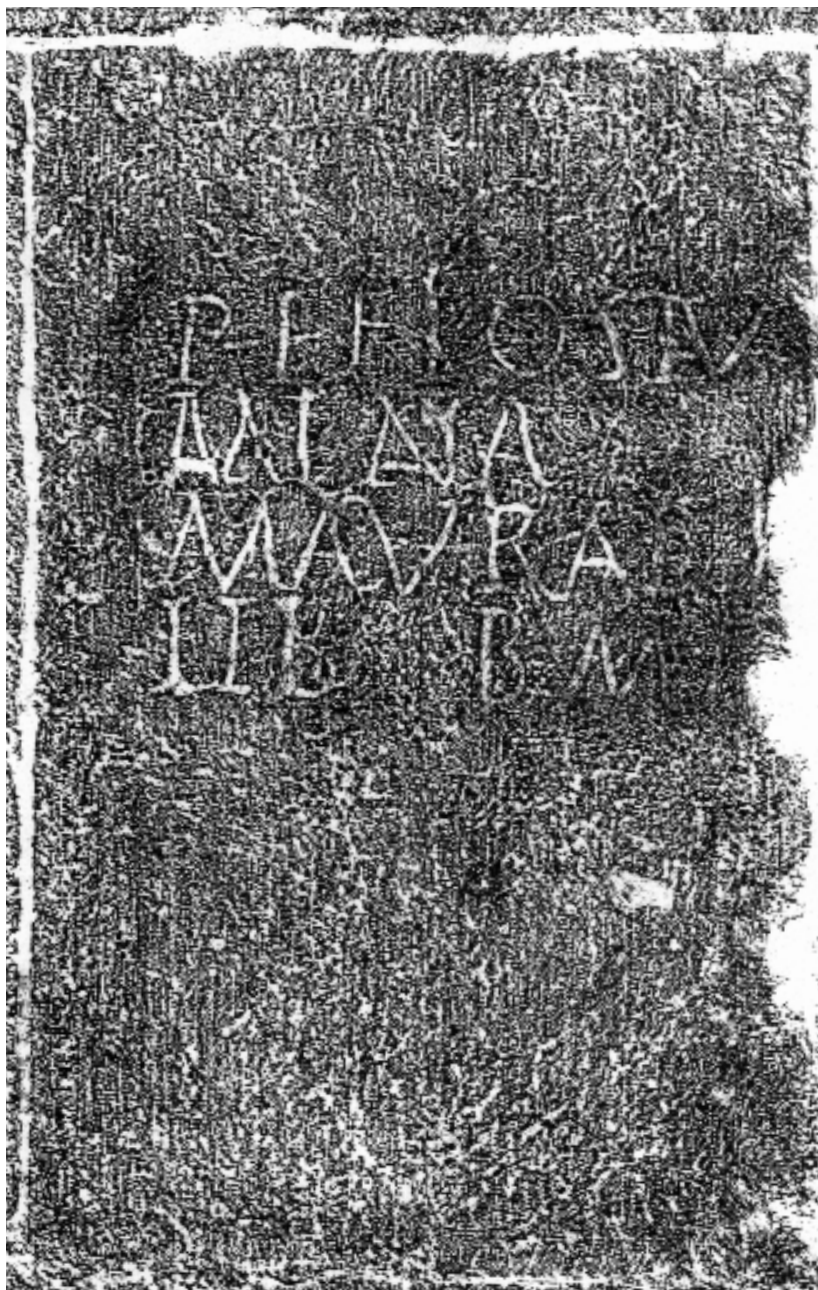
L'estat de conservació és bo en tant que el text no presenta llacunes lingüístiques, encara que materialment té un escantell en l'aresta dreta i una petita fractura en l'angle inferior dret. L'única restauració que veiem és el fet que les lletres, els punts i els guions han estat retocats i pintats aquest segle, una ferramenta complementària de la delectable visibilitat de la peça.

• *Reproducció de la peça:*

Presentem una reproducció calcada i una altra fotogràfica de la inscripció:

⁴ La bibliografia de la peça l'hem posat en darrer lloc de la fitxa per què el lector tinga accés a les fonts que hem utilitzat en l'estudi.

⁵ Aquesta és una de les moltes inscripcions que s'han trobat fora del lloc respectiu en què foren col·locades originàriament. El fet no resulta gens estrany, si hom té en compte que a les terres valencianes han estat constants les reformes urbanístiques i la remoció de terres. Tot i amb això, es pot afirmar que al *corpus* de l'àrea de *Valentia* la major part de les inscripcions s'han trobat reaprofitades, com la nostra, conservades o abandonades al mateix lloc o als voltants on foren erigides.

• *Transcripció del text* ⁶:

**P(ostumia) L(uci) f(ilia) Postu-lmiâna | Maurae | lib(ertae) b(ene)
m(erenti) f(ecit).**

⁶ Per a la transcripció de la inscripció seguim el sistema de Leida (1932), que no reproduïx gràficament el text sinó que el presenta a línia contínua i amb minúscules; la finalitat principal de la transcripció presentada és oferir el text normalitzat i intel·ligible. Els signes diacrítics dels que hem fet ús són:

- () Desenvolupament d'abreviatures.
- | Separació de línies.
- a** Baix una lletra ens indica que només aquesta lectura és possible perquè el context exclou altres possibilitats.
- âb** Nexe en dues lletres.
- ? Desenvolupament dubtós d'una abreviatura.

- Traducció de la inscripció:

Postúmia Postumiana, filla de Luci, l'ha feta (aquesta inscripció) a la seva lliberta Maura, que bé s'ho ha merescut.

- Comentari paleogràfic:

L'escriptura usada en aquest epígraf és la capital epigràfica, pròpia de la producció epigràfica de l'època romana, encara que en aquest cas la desaturada factura de les lletres l'aparta del cànon romà. Aquesta capital presenta lletres majúscules i quadrades, de gran visibilitat i fàcil lectura per la funció fonamentalment comunicativa de l'epigrafia romana.

L'espill epigràfic ocupa la totalitat de la peça i no es troba delimitat per un marc a les vores de la pedra. Aquest tampoc presenta restes de la preparació de la pedra per a l'escriptura, com línies-guía, ni interpolacions, encara que sembla estar tota la pedra polida i preparada per l'escriptura⁷. L'espai escrit a la pedra és de 20 cm. d'altura per 29 cm. de llargària que, en relació a la totalitat del bloc, ocupa un 25 %.

El text no segueix un eix central de simetria, l'*ordinatio* no distribueix el text segons la lògica del sentit –talla el mot *POSTUMIANA* (lín. 1-2)–, i el text està aliniat a l'esquerra a 7 cm. de la vora de la pedra, però no a la dreta, al no calcular bé l'*ordinator* l'espai. El text s'ha esculpit a la meitat superior de la peça en quatre línies i la distribució d'aquestes és irregular, fet que es pot veure a la línia segon que acaba un poc més enllà de l'eix central sense haver-se escrit res darrere i on cabrien tres lletres, o darrere de la fórmula *LIB(ertae)* on podien haver dues lletres, però que en ambdues línies el sentit del text no les demanen ni es nota a la pedra que hagen sigut esborrades.

La tècnica utilitzada per a inserir les lletres a la pedra és la incisió en forma de solc en V, on cada traç d'una lletra és un únic solc, i que en aquest cas l'execució és profunda, fet que, amb la complementació posterior de la pintura, fa que la peça siga més llegible pel clarobscur de la llum i més ben escrita estèticament, sent per això la més utilitzada a l'època romana. En la inserció de les lletres l'*sculptor* ha fet servir el solc d'algunes lletres per a unir el traç final amb la lletra següent: és el cas de la *L* amb la *F* (lín. 1), la *T* amb la *U* (lín. 1), la *M* amb la *A* (lín. 3), la *R* amb la *A*, aquesta amb la *E* (lín. 3) i les dos últimes lletres de la inscripció, la *M* i la *F* (lín. 4).

⁷ L'espill epigràfic és la part de la superfície que es prepara per a contenir l'escriptura. El producte escrit naix d'un encàrrec previ, passa per la redacció del text –minuta o *forma inscriptionis*, feta pel demandant o en la mateixa oficina de producció–, la preparació de la superfície on es va a escriure i distribució del text en ella –la impaginació o *ordinatio*–, i finalment la incisió del text a la peça –*sculptio*–. Conservem una inscripció bilingüe llatí i grec del segle I a.C. que fa publicitat d'una oficina de producció epigràfica romana: ΣΤΗΛΑΙ | ΕΝΘΑΔΕ | ΠΥΠΟΥΝΤΑΙ ΚΑΙ | ΧΑΡΑΣΣΟΝΤΑΙ ΝΑΟΙΣΙ | ΙΕΡΟΙΣ | ΣΥΝ ΕΥΕΡΓΕΙΑΙΣ ΔΗΜΟΣΙΑΙΣ || TITULI | HEIC | ORDINANTUR ET | SCULPUNTUR AEDIBUS SACREIS | CUM OPERUM PUBLICORUMI.

“ Inscipcions ací. Es preparen i esculpeixen per a temples sagrats i obres públiques”.

L'escriptura capital presenta en general la mateixa grandària i estil. Els caràcters tenen una altura al voltant d'uns 4'5-5 cm, com la lletra *V* o la *M*. Les lletres porten reforços al final del seu traç, usual al moment de plenitud i canoïtzació d'aquest estil d'escriptura. L'execució d'aquestes les presenta un poc inclinades a la dreta i les astes externes de les lletres tendeixen a l'exterior, com veiem a la *M* (lín. 2, 3 i 4) o la *N* (lín. 2). La lletra, al nostre parer, millor executada és la *V* (lín. 1 i 3), amb els traços i reforços ben marcats. Altres lletres, però, presenten certes irregularitats formals: la *B* es presenta de forma diferent en la seua execució als dos casos en què apareix (lín 4), estant feta la segona amb major grau d'execució i amb certa tendència cursiva; la *P* presenta als dos casos en què apareix l'ull obert (lín. 1); la lletra *S* (lín. 1) s'ha realitzat amb els traços finals curts i sense reforços, no ocupant del tot el seu espai destinat; a la lletra *I* (lín. 2) li manca el traç horitzontal inferior, i a la *F* de la línia 4 li falta el traç horitzontal curt central, al que se li afegeix la pertorbació de lectura per la pintura, que fa que es presente pintada com una Π grega quan es troba esculpida una *F*. Cal dir també que el lapicida que ha esculpit la inscripció a la pedra se n'ha anat en l'execució dels traços verticals de la lletra *P* (lín. 1), *N* (lín. 2), *R* (lín. 3) i *B* (lín. 4), però aquestes equivocacions materials han sigut corregides amb el traç corresponent de cada lletra.

Els sis guions separen les paraules del nom de la dedicant *P – L – F –* (lín. 1) i la fórmula final *B – M – F* (lín. 4) i serveixen de signes d'interpunció; els 7 punts redons, que a les inscripcions acompleixen la funció de separar els mots, ací no tenen cap funció, presentant-se dispersats de forma irregular entre les lletres, i pensem que han estat inserits a la pedra posteriorment a la seua producció original. La pintura també ha pertorbat el punt que comença la inscripció i el del final de la tercera línia, i pareix que s'hagen fet dues ratlles verticals a la pedra quan es tracta de la caiguda de la pintura dels punts.

A la segona línia trobem un nexa, on dos lletres ocupen l'espai d'escriptura d'una : és la *A* inserida en el primer traç de la *M*. Notem també que a la línia 1 la *V* utilitza el traç horitzontal de la *T* per al seu reforç, però només ocupa una mínima part de l'espai de la lletra anterior.

Per la pròpia natura del text, s'utilitzen les expressions abreujades als epítafs: l'ús d'abreviatures, tant freqüent a l'època romana i que facilitava l'intel·lecció del text epigràfic, ací apareixen a *P(ostumia)*, *L(uci)*, *F(ilia)* de la línia 1 i a *LIB(ertae)*, *B(ene)*, *M(erenti)*, *F(ecit)* de la línia 4; aquestes abreviatures, però, han donat peu a diferents variants de lectura, com veurem ara mateix al comentari lingüístic.

• *Comentari lingüístic:*

Fonètica i morfològicament el text llatí no té trets particulars a comentar. La inscripció presenta un text fàcil d'entendre, amb característiques pròpies

d'una inscripció sepulcral⁸ i clar sintàcticament:

El dedicant de la inscripció apareix en nominatiu, amb el *nomen* *P(ostumia)*, el *cognomen* *Postumiana* i l'aposició al mateix cas, *F(ilia)*, junt al patronímic *L(uci)* en genitiu. Al subjecte li segueix el destinatari de la inscripció sepulcral –objecte indirecte sintàcticament–, el *nomen* en datiu *Maurae*, la seua condició social de lliberta *LIB(ertae)* i l'objecte de la dedicació, concertant en datiu amb la difunta, *bene merenti* (adv + participi del vb. *mereo* “merèixer”); la inscripció acaba amb el verb *fecit* (perfet de *facio* “fer, erigir”), que li falta el complement directe –el monument epigràfic–, el qual està sobrentés.

Malgrat tractar-se d'una inscripció ben senzilla, el text ha donat peu a una sèrie de variants de lectura:

1. El nom de la dedicant apareix abreujat com P (lín. 1), que la Fita, el CIL II, Sanchis Sivera i Cortina-Ferrán desenvolupen el *nomen* *P(ompeia)*⁹; Sucías llig el nom *POSTUMIA* a la segona inscripció¹⁰; Carbonell-Corell i el CIL II 2/14 no fan cap lectura; Sarthou-Martínez tradueix “Postumina”.

Nosaltres hem seguit la segona interpretació de Corell, que explica la seua

⁸ A aquesta inscripció apareix un formulari breu: dedicant en nominatiu, destinatària en datiu i verb. De fet, els epitafis més antics eren breus, amb el nom del difunt en nominatiu o genitiu, sense cap indicació de la mort; després s'afegí l'indicació de l'ofici del difunt i una referència final a la mort: *obiit, heic situs est,...* i més tard ja s'afegirà la fórmula dedicatòria de consagració als déus Mans, *D(iis) M(anibus)*, l'edat en que va morir, el *cursum honorum* del difunt o d'algun personatge important de la seua família,... Altres elements típics de les inscripcions funeràries romanes que tampoc apareixen en aquesta són: la indicació de l'edat del difunt – *vixit annos x* –, l'edat de servici en cas d'esclau, la indicació que les restes del difunt jauen en la sepultura – *H(ic) I(acet) o H(ic) R(equiescit) I(n) P(ace)* de les inscripcions cristianes –, els vots dirigits al difunt – com *S(it) T(ibi) T(erra) L(evis)* –, les aclamacions als vius per part dels difunts – *salve, vale viator* –, les referències a les condicions en què fou feta la tomba, disposicions de caràcter testamentari o instruccions en defensa de la propietat o la inviolabilitat de la peça, les dimensions del terreny, les circumstàncies de la mort o altres frases de contingut filosòfic com aquesta: *N(on) F(ui), F(ui), N(on) S(um), N(on) C(uro)*.

⁹ El nom de *Pompeius/-a* apareix a la Safor nou vegades (Corell 1993: núm. 6 *Pompeia* *Ve[nust]a (?)*, *G. Pompeius Nicostratus*, *Q. Pompeius Philippus*; núm. 7 *[P]ompeius—[us]*; núm. 8 *C. P(ompeius) Polid[e]uces*; núm. 13 *Pom(peia) L.f. [—](?)*; núm. 15 *C. P(ompeius) Cla[udius](?)*; núm. 23 *[.] Pom [pe]ius [—] Ius[us] (?)* i núm. 33 *Pompeia Gnat[haena]*). El gentilici *Pompeius*, corrent a tota Hispània – cf. CIL II pp. 1069-1070 –, era el més freqüent a la Safor. A l'àrea de *Saetabis* (Xàtiva) apareix en el nom de dues dones, tal volta llibertes, de La Costera (Corell 1994: núm. 37 *Pompeia Gn. L. Faustina* i núm. 38 *Pompeia [—](?) Murti[s](?)*); al territori d'*Edeta* (Llíria) només apareix una dona amb aquest nomen en Calles (Corell 1996: núm. 134 *Pompeia (!) Paterna*); al corpus epigràfic de *Valentia* i el seu territori, però, no apareix cap dona o home amb el *nomen* de *Pompeius/-a*, el que ens fa suposar que no era freqüent a aquesta zona.

¹⁰ Cal dir que aquesta font és una de les que menys hem tingut en compte en veure que de l'única inscripció coneguda a Alaquàs, va traure dues: la primera d'elles és intel·ligible en crear-la de la segona, que és la nostra inscripció, on la traducció no segueix el text que ell mateix proposa. Al *cognomen* de la dedicant, per exemple, llig *POSTUMEA MAREA* i tradueix “Postumata”.

lectura – encara que la posa en interrogant –, adduint que el gentilici *Postumius/-a* abunda a l'àrea d'*Edeta* (Llíria), i que el *cognomen* sembla suggerir que el nomen és *Postumia* més aviat que *Pompeia* o qualsevol altre nom començat per *P*. En efecte, el gentilici de *Postumius/-a* apareix 6 vegades al *corpus* epigràfic d'*Edeta* (Corell 1996: núm. 61 *Pompeia Ty[che]*, núm. 82 *Postumia C. f. Aprulla* i *C. Postumius Successus*, núm. 110 *Postumi[a] L. f. [Pro]ba* i núm. 111 *L. Postumius Ambatus* i *L. Postumius Silvester*) i una vegada a Viver (CIL II 3996). Aquest nomen és freqüent a Itàlia, Àfrica i Hispània. Segons Untermann, “El àrea del gentilicio coincide perfectamente con la parte no-indoeuropea de la Península”¹¹. A més, és freqüent als noms complets romans que el nomen es forme a partir del *cognomen*, fet corroborat al *corpus* epigràfic de les terres valencianes editat per Corell: a una inscripció d'Ador (1993: núm. 25 *Gn. Numisius, Gn. Filius Numisianus*), una de l'àrea de *Saetabis* (1994: núm. 77 *P. Licini[us] Licinianu[s]*), i a una làpida de València (1997: núm. 76 *[Sulpicius? S]ulpicianus*)¹². Per aquestes raons pensem que la lectura correcta del nomen de la dedicant és *P(ostumia)*.

2. El *cognomen* *Postumiana* (lín. 1-2) és entés amb anterioritat a Lumières com *Postu/mentia*, el mateix Lumières l'entén com *Postu/meana*, i el CIL II i Corell ja proposen *Postum[i]ana* i *Postumiana*, respectivament; fixant-se en la *E* de *Maurae* (lín. 3) i la *I* de *LIB(ertae)* (lín.4), veiem major similitud en les traçes amb la *I*. Aquest *cognomen* *Postumianus* a Hispània només apareix ací, mentre que fóra d'Hispània està documentat una dotzena de vegades¹³. Corell, però, reconstrueix a una inscripció del Camp del Túria aquest rar gentilici (1996: núm. 65 *[Postu]mia[nae?—]*).

3. El nom únic de la lliberta *MAURAE* (lín. 3) es va entendre des de Beuter com *M. AURAE* –transcrit com *M(arcia) Aurae* o *Aureliae*–; Lumières ja llig *MAURAE*, com veiem també nosaltres. Aquest apareix com a *cognomen* a una inscripció en La Costera del *corpus* de *Saetabis* i el seu territori (Corell 1994:

¹¹ Cf. Untermann, J. (1965). *Elementos de un atlas antropológico de la Hispania Antiqua*, pp.151-152. El mapa que Untermann presenta del gentilici *Postumius* presenta errors. *vid.* Corell (1996), nota 127, on es nomena la inscripció d'Alaquàs, de la que Untermann assegura que el gentilici és *Postumia*, i al respecte diu Corell: “...el *cognomen* és *Postumina*, però desconeixem el gentilici, car aquest apareix abreujat en *P*.”

¹² Els romans de finals de la República i inicis de l'Imperi tenien cadascú una denominació els *tria nomina*: *Praenomen* o nom individual, *nomen* o nom del llinatge i el *cognomen* o nom de la família. Aquesta onomàstica romana sembla que no identificava prou a les persones i es va afegir una quarta especificació, coneguda com a *agnomen* o malnom de procedència diversa. Ara bé, com hem vist a la inscripció, la dona romana, sobretot des de l'Imperi, no porta *praenomen*, sí el *nomen* de la *gens*, *Postumia*, i el *cognomen* de la família, *Postumiana*.

¹³ Cf. Kajanto, I. (1965). *The Latin Cognomina*. Helsinki, dona en dos referències les vegades que apareix aquest *cognomen* a les inscripcions (CIL); p. 153: “*Postumianus /na SEN. Two; CIL seven men +two sl/fr. three women; CHRIST. Aug. Epist. 175, 1 (a.d. 416).*”; i p. 296: “*Postumianus / na SEN. Two; CIL men seven + sl/fr. Two (VI), three women; CHRIST. Aug. Epist. 175, 1 (bishop).*”

núm. 25); a l'àrea d'*Edeta*, prop de l'adea de Cabañas, apareix al *cognomen* d'un home *Maurus* (Corell 1996: núm. 149); a *Valentia* i el seu territori només apareix a Alaquàs (Corell 1997: núm. 133). El *cognomen Maurus* es troba principalment a Hispània i Àfrica¹⁴. *Maura* seria el *cognomen*, prenent com a *nomen* el de la seua senyora *Postumia*, com era corrent entre esclaus i lliberts¹⁵.

Per altra banda, Carbonell-Corell posen en relació el *nomen* masculí *L(uci)* amb la lliberta, com si fóra el seu patró i llegeixen: *Maura L(uci) /LIB(ertae)* (lín 3-4), “Maura, lliberta de Luci”, i trauen de la terminació de datiu *-(A)E* per la manca del traç horitzontal central de la *E* una *L*. Entenen que hi ha dos nominatius al text, *P... Postumiana* i *Maura* i que la lliberta *Maura* seria el subjecte, la que fa la inscripció a *P. Postumiana*, a la que se li atribueix el datiu *b(ene) m(erenti)*. Pensem que la segona lectura de Corell, on la fórmula elogiosa *b(ene) m(erenti)* va amb la lliberta, és millor per l'estructura i orde de les paraules del text.

4. A la fórmula abreujada *B – M – F* (lín. 4) se li han donat diverses interpretacions: Galiana i Escolano desenvolupen aquesta abreviatura com *b(ona) m(emoriae) f(iliae)*. De fet, les abreviatures epigràfiques poden desenvolupar-se de diferent manera, segons el context: en el cas de *B M* es pot desenvolupar com *b(onae) m(emoriae)* i *b(ene) m(erenti)* i la fórmula *B M F* com a *b(ene) m(erenti) f(ecit)* i de forma menys freqüent com a *b(onae) m(emoria) f(emina)*; totes les representacions exposades d'aquests mots són pròpies de les inscripcions funeràries. Ara bé, en examinar el *corpus* epigràfic estudiat de les nostres terres, ens adonem que, mentre no es pot llegir en cap inscripció l'abreviatura *B M* com *b(onae) m(emoriae)* –habitual en les inscripcions cristianes–, la fórmula amb la lectura de *b(ene) m(erenti)* apareix quatre vegades a la Safor (Corell 1993: núm. 8, 14, 15, 21 i núm. 35 desenvolupada), tres vegades a l'àrea de *Saetabis* (Corell 1994: núm. 11(?), 46, 83, al núm. 31 i 39 desenvolupada), i onze vegades a l'àrea de *Valentia* (Corell 1997: núm. 51, 52, 53, 58, 59, 64, 71, 81, 83, 133 i 139 i a les inscripcions núm. 57, 73, 87 i 105 desenvolupada). Així, per la comparació amb altres inscripcions, la proposta de lectura més general dels editors i el seu major ús, ens hem decantat per llegir *b(ene) m(erenti) f(ecit)*.

Aquesta fórmula apareix generalment a inscripcions produïdes al País Valencià del segle II d.C.¹⁶, fet que ens ha ajudat a datar la inscripció per aquesta època. Per la paleografia, el tenor del text i el tipus de monument que devia de ser, es pot datar a les acaballes del segle I d.C. i el segle II d.C.

¹⁴ Cf. *Ibidem*, p. 206, on hi ha tres homes i dos dones esclaus *-sl(ave)-*, o lliberts *-fr(ee)-*: “*Maurus /ra CIL men 42 + sl /fr. three, women 39+ sl/fr. two (in Hisp. and Afr. 59 out of 86; Christ 10 men, 11 women Mauri)*”.

¹⁵ Cal recordar que per al llibert, l'esclau manumitit, l'estructura dels *tria nomina* porta el *praenomen* i *nomen* iguals al del seu antic amo –ara patró– i el *cognomen* és generalment el mateix únic *nomen* que tenia abans de la manumissió.

¹⁶ Totes les inscripcions amb aquesta abreviatura són del segle II d.C., excepte les inscripcions

• *Comentari històric*¹⁷:

Valentia i el seu *territorium* ocupaven la zona sud-oriental de la *regio Ede-tana*, la qual en època romana constituirà l'extrem meridional del *conventus Tarraconensis*. La comarca de l'Horta que s'extén al voltant de la ciutat de València, constituïa el nucli del propi territori. La peça epigràfica estudiada té el seu marc geogràfic en aquesta zona dins de l'època de domini romà.

El segle II d.C. encara era una època de benestar i desenvolupament econòmic dins les fronteres de l'Imperi romà. Després de les guerres càntabres (29-19 a.C.), Hispània fou una província tranquil·la que seguia la voluntat de l'Emperador i la *pax augusta*. És a partir de l'època imperial quan s'arriba a la plena romanització, com testimonien les innumerables restes de la nissaga romana a tot el País Valencià¹⁸. De la mateixa manera que s'havia aconseguit una certa unificació romanista en l'aspecte material i jurídic, la llengua llatina com a idioma oficial i parlat correntment –malgrat la perduració en alguns nuclis de les llengües pre-romanes–, va fer que es produïra la contínua difusió de les idees centrals del pensament romà i la seua saviesa tècnica i superior. Si l'epigrafia i la numismàtica ens han deixat mostres de textos escrits en llatí, és lògic suposar que el poble valentino-romà formava part de la cultura epigràfica i de la llengua de l'Imperi Romà¹⁹.

Els lliberts i les dones, que apareixen generalment com a personatges muts a la literatura i història de l'època romana, tenen un lloc a l'epigrafia romana i

núm. 51 i 139 del *corpus* epigràfic de *Valentia* i el seu territori que estan datades entre finals del segle II d.C. i principis del III d.C.

¹⁷ Aquest comentari serà una exposició general del context de la peça. Per a la fundació romana de *Valentia* i la seua història romana posterior, *vid.* Sanchis Guarnier, M. (1972), *La ciutat de València* (5ª ed.), València, pp. 19-34, Esteve Forriol, J. (1978) *València. Fundación romana*. València; i la introducció al marc històric de les inscripcions editades per Corell, J. (1997), pp. 26-35.

¹⁸ Al context polític que ens trobem regnà la dinastia *Flavia*, que començà amb Vespasià (69 d.C.) i que durà més de mig segle: en aquesta època les ciutats hispanes foren premiades amb el *ius latium minus* (73 ó 74 d.C.) i varen arribar a la seua prosperitat amb la política d'obres públiques de Trajà (98-117 d.C.). La dinastia *Antonina* ocupa la major part del segle II d.C., època on es fa cada vegada més palesa la decadència a què anava abocant-se l'Imperi romà.

¹⁹ Els romans portaren el llatí, llengua derivada de l'itàlic de la família indoeuropea, parlada en el territori del *Latium*, la qual s'anà estenent per tota la Península Itàlica, i després per totes les terres conquerides per Roma. Entre els factors principals de la romanització, la llengua llatina fou un dels més poderosos "imposant-se" a les nostres terres per ser la llengua oficial i de cultura, estant a aquesta època imperial el màxim grau de llatinització d'Hispània. El llatí hispànic es caracteritza per la seua correcció lingüística i la influència del substrat pre-romà, sobretot al vocabulari de l'agricultura, ramaderia i mineria. A aquest respecte diu Bru i Vidal (1963), p. 112: "I no obstant la persistència de la llengua indígena, és precisament el llatí del *conventus Tarraconensis*, a què pertanyien la major part de les terres valencianes, un dels que precisament conserva arcaïsmes –expressions del segle II i I, aparegudes en alguns documents epigràfics–, àdhuc en inscripcions de temps d'August, cosa que podria ser explicada per la constitució d'algunes colònies de veterans i municipis amb dret romà, segons interpreta algun autor, amb la inicial colonització del litoral. No obstant, aquest caràcter no tingué una generalització excessiva."

especialment a la funerària²⁰. De fet, de les 149 inscripcions del *corpus* de l'àrea de *Valentia* n'hi ha votives fetes per lliberts (núm. 2, 3, 12, 13,...), honorífiques a altres lliberts o als seus patrons (núm. 26, 28, 31, 33, 34, 35,...), i inscripcions sepulcralment fetes pels patrons pel seu afecte als lliberts (núm. 65, 73, 133, 140, ...), o entre lliberts (núm. 49, 51, 53, 55, 61, 63, 70, ...); la majoria de vegades coneixem el seu estatus pel seu nom d'origen grec: *Hyginus, Nysus, Glyceni*,... i és una dona lliberta, *Viria Acte*, la persona que compta amb més pedestals a la ciutat de València (núm. 33, 34, 35 i 38). En la nostra inscripció cal destacar que tant la dedicant com la destinatària del monument són dones. Al mateix *corpus* epigràfic trobem 35 inscripcions amb diversa tipologia dedicades a dones, i unes 16 on qui encarrega la inscripció és una dona.

La inscripció estudiada forma part d'aquelles làpides que els propietaris d'esclaus i els membres de les classes sotmeses havien gravat com a únics missatges per a transmetre a la posteritat. Aquest tipus d'epígrafs és el més nombrós a l'epigrafia romana, constituint la historiografia privada de les persones, però amb la dimensió pública d'estar exposades a les necròpolis aliniades al llarg de les vies. Aquesta inscripció és la imatge de la voluntat romana d'una memòria del seu passat, destinada a convertir-se, amb el pas del temps, en un assumpte col·lectiu.

• *Referències documentals i bibliogràfiques:*

Aquest estudi ha sigut realitzat tenint en compte el material bibliogràfic recollit, des de l'autor que primer parla d'aquesta inscripció fins a l'últim estudi de la peça, que aquí presentem:

• Beuter, P.A. (1563) *Primera parte de la Crónica General de toda España, y especialmente del Reyno de Valencia*. València. I, 43:

«Y quedaron algunas piedras escritas que después han sido llevadas a otras partes, como está una en Alaquaz, lugar cerca de dicha Palencia [= Valencia la Vella], y esta en la casa del señor y es desta ja que va aquí dibujado.

²⁰ Els lliberts són els esclaus manumitits: la possibilitat de sostraure's de la condició servil, mitjançant la carta de manumissió, beneficiava igualment als ja lliberts per a la seua llibertat i promoció social i econòmica, com als patrons, perquè l'alliberació no significava trencar els llaços de dependència, sinó la concreció d'altres vincles expressats en l'anomenada carta. Aquests vincles expliquen que el patró done als seus lliberts una casa eterna al seu costat. Per a consultar documentació epigràfica d'aquesta classe social, *vid.* Mangas, J. (1971). *Esclavos y libertos en la España Romana*, Salamanca, pp. 235-498.

Per que fa a les dones la seua presència en l'epigrafia pot fer-nos pensar que la dona romana està prou lluny del gineceu grec i no sols filava llana, com diu una expressió recordada a un epitafi, on es recorden las virtuts pròpies de la dona romana: *CASTA FUIT, DOMUM SERVAVIT, LANAM FECIT*. “ Fou fidel, guardà la casa i filà llana.” Per a una visió general de la dona a l'antiguitat clàssica recomanem el llibre de Pomeroy, S.B. (1990). *Diosas, ramerases, esposas y esclavas* (2^a ed.) Madrid.

P · L · F · POSTU
MENIA
M · AURAE
LIAE · B · M · F

“Postumenia, hija de Publio Lucio, hizo esta memoria a su madre Aurelia que muy bien se lo merecía.”»

• Anonymus Valentinus (ms. s. XVI-XVII). *Inscripciones de memorias romanas y españolas antiguas y modernas, recogidas de varios autores y en particular de Gerónimo Çurita, aragonés, Florián de Ocampo, Licenciado Martín Velasco Pérez de la Torre de Agreda, Canónigo Oretano, castellano, Luis de Resendi, portugués, P. Albiano de Raxas, valenciano, el bachiller Alonso Franco Cordovés, Hierónimo Sepúlveda, con algunas anotaciones aplicadas a ciudades y familias. Epitafios católicos modernos latinos. Por Don Gaspar Galcerán de Pinós y Castro, conde de Guimerá, vizconde de Evol y Alquer Foradat, Señor de la Villa de Frescano*. Ms. 3610 BN. Madrid, 304v:

«En Alaquas, en el reino de Valencia, hay una piedra de esta guisa que va aquí figurada:

P · L · F · POSTU
MENIA
M · AURAE
LIAE · B · M · F»

• Strada, J. (1575). *C. Iulii caesaris rerum gestarum commentarios XIV... ex musaeo et impensis Iacobi Stradae Mantuani S.M. Antiquarii et Civis Romani. Praeterea addimus omnes antiquitates ex sepulchris et elegiis veteribus marmoris desumptas, quae passim in tota Hispania et Portugalia reperiuntur...* Francofurti ad Moenum, 128, 4:

«Alaquas, in aedibus Gasparis Aguilar domini oppidi.»

• Antist, V. Justinià (ms. s. XVI). [*Inscripciones valentinas*] es conservava en la RAH (cf. CIL II, p. XXX, XCVIII, 501). Madrid (Desaparegut), 27:

«En Alaquas en casa del señor.»

• Agustín, A. (ms. b. s. XVI). *Adversaria*. Ms. 858 BUB. Barcelona, 79v:

«En Valencia en un lugar llamado Alaquas.»

• Escolano, G. (1610-11). *Décadas de la Historia de la insigne y coronada Ciudad y Reino de Valencia*. València, 1,819:

«En Alaquaz, villa a una legua de Valencia, en la casa del señor hay excavada una piedra, como aquí va:

P · L · F · POSTU
MENIA
M · AURELIAE
B · M · F»

• Anònim (ms. s. XVII). *Varie iscrizioni e Monumenti quali si trovano nella Spagna, o in Autori Spagnoli, con Osservazioni sopra di Essi in lingua spagnola*. Ms. Estero 111= a.G. 7.2 (già Ms. XII. F. 43; XIV. HH. 20) Modena, 4:

« In domo Ioannis de Aguilar:

P · L · F · Postumenia
m · aureliae
b · m · f.»

• Lumières (Antonio de Valcárcel Pío de Saboya). (1852 (ms. ca. 1800)) *Inscripciones y antigüedades del Reino de Valencia... ilustradas por D. Antonio Delgado*. MRAH. Madrid, 4, núm. 29, pp. 66-67. (ed. 1852: 5, núm. 1, lám. 1):

«A la derecha del arco principal del patio del palacio:

P- L- F· POSTU
MENA
MAURAE
LIB B-M-F»

• Fita (1900 b) “Nuevas inscripciones romanas de Alcorruén, Eciija, Denia, Turís y Abia de Torres” *BRAH* 37, p. 436:

«En todo este trayecto no se había dado a conocer al público otra inscripción romana sino las de Alacuás (3781):

P(ompeia) L(ucii) F(ilia) Postu/mina, Maurae lib(ertae)/ b(ene) m(erenti) f(ecit).»

• CIL (*Corpus Inscriptionum Latinarum*) II, vol. 1, Berlín, núm. 3781 i p. 508 i 965 (Editada i llegida per Hübner):

«P· L· F· POSTU
MiNA
M A U R A E
LIB · B · M · F

P(ompeia) L. F(ilia) Postum[i]ana Maurae lib(ertae) b(ene)m(erenti) F(ecit).»

• Sucías Aparicio, P. (ms. 1911) *Notas útiles para la historia del Reino de Valencia*. BMV. València, I, p. 116:

«(...) Y decíamos que teníamos a la villa de Alacuás por población o casa de campo del tiempo de los romanos por haberse encontrado, al hacer las excavaciones para la cimentación de aquel edificio, dos lápidas romanas que los antiguos poseedores de aquel edificio las mandaron embutir en las paredes, la una junto cerca de la puerta de la entrada que copiada dice:

P – E – FOS IV
MENA
MAURAI
II B-B M

El Príncipe Pio, en los apuntes que hizo de lápidas romanas del reino de Valencia en el año 1792 nos habla romana existente en el arco principal del palacio de Alacuás que dice:

POSTUMIA LUCII FILIA
POSTUMEA MAREA
LIBERTA BENEMERENTI
FECIT.

“Postumia Postumata Lucia hija de Lucio hizo construir este monumento que lo tenía bien merecido.”»

• Sarthou Carreres, C. i Martínez Aloy, J. (ca. 1920). “Provincia de Valencia” en *Geografía general del reino de Valencia*. Barcelona, p. 886:

«(...) Era una piedra de mármol pardo que estaba colocada en el arco principal del palacio, al parecer importada en otro lugar primitivo y cuya inscripción sería:

P- LE – POSTU
MEATA
MAURAL
LIB B - M – F

Postumina Lucii filia, Postumeata, Maurae libertae benemerenti fecit.»

• Sanchis Sivera, J. (1920). *La Diócesis valentina. Estudios históricos*. València, núm. 3:

«ALACUÁS.- En el arco principal del patio del Palacio, junto a la escalerilla que conduce al entresuelo de la derecha, se halla la siguiente inscripción:

P· LF – POSTV
MEANA
MAVRAE
LIB B - M – F

P(ompeia), L(ucii) f(ilia), Postumeana, Maurae lib(ertae), b(ene) m(erenti) f(ecit).»

• Cortina, J.M. i Ferrán, V. (1922). *El palacio señorial de Alacuás*. València, gràfic XII, p. 22:

«Lápida romana en el vestíbulo del Palacio, catalogada por Hübner con el núm. 3781, quien lee:

P · L · F · P O S T V
M i A N A
M A U R A E
L I B · B · M · F .

*P. (ompeia) L. F (ilia) POSTUM i ANA MAURAE LIB (ertae)
B (ene) M (erente) F(ecit)*

“Pompeya Postumiana, hija de Lucio, hizo (este monumento) a
Maura, benemerita liberta.”»

• ILER : Vives, J. (1971-1972) *Inscripciones Latinas de la España romana*. Barcelona, núm. 4982:

«*P. L. F. Postu/mia.na / Maurae / Lib. b. m. F(ec).*»

• Carbonell, M.J. i Corell, J. (1989) “Inscripcions romanes del País Valencià en un manuscrit de Lluís Galiana.” *BSCC* 67, p. 488, núm. 37:

«P (- - -) L(uci) f(ilia) Postu-
miâna.
Maura L(uci)
lib(ertae) b(ene) m(erenti) f(ecit).

“P...Postumiana, filla de Luci. Maura, lliberta de Luci, ho ha fet a la que bé s’ho mereixia.”»

• *Corpus inscriptionum latinarum* II 2/14, fasc. 1. Berlín-New-York, 1995, núm. 95:

«P(- - -) · L(uci) · f(ilia) Postu-
miâna
Maurae
lib (ertae) (vac. 2) · b(ene) · m(erenti) · F(ecit)»

• Corell, J. (X. Gómez i C. Ferragut, col·l) (1997). *Inscripcions romanes de Valentia i el seu territori*, València, pp. 248-249, núm. 133²¹:

«P(ostumia?) · L(uci) · F(ilia) · Postu-
miâna
Maurae
Lib(ertae) · b(ene) · m(erenti) · f(ecit)

²¹ Aquesta edició de la inscripció feta pels nostres mestres ens ha servit de base fonamental per a la realització del nostre estudi.

“Postúmia (?) Postumiana, filla de Luci, ha fet aquest monument a la seva lliberta Maura, que bé s’ho mereixia.”»

Conclusions

Només el *corpus* d’inscripcions romanes (VII a.C.-VII d.C.) on està inclosa la nostra, suma més de 300.000 epígrafs, el tipus de producció escrita més abundant al món romà, el que fa que el considerem l’espill de la seua realitat i la font de primer orde. Arribant al canvi d’Era, les inscripcions van deixar de ser un element més o menys excepcional al Mediterrani occidental per a convertir-se en un autèntic mitjà de comunicació social i en un element característic del paisatge urbà, conformant-se així l’anomenada cultura epigràfica.

El fet és que a través de les inscripcions, com a document “parlant”, coneixem els costums de València a l’època romana, els seus organismes socials, la seua religió i les divinitats que preferentment veneraven: la vida, en resum, d’aquella societat valentino-romana de la qual coneixem certs aspectes, però n’ignorem encara molts més. Les inscripcions romanes ens han deixat el nom de molts personatges que contribuïren a l’engrandiment de *Valentia* i el seu territori, coneixem professions i oficis de l’administració civil, el tràfec constant entre les diverses províncies imperials i un mutu intercanvi de persones entre els pobles del País Valencià, l’abundància d’onomàstica grega durant l’Imperi Romà a les terres valencianes, la constància de dos *ordines* de ciutadans establerts a la ciutat, els *veterani* i els *veteres*,... Aquesta inscripció és un exemple de la vida romana a les nostres terres i del desig romà de recordar-los en la posteritat, com hui hem fet. A vegades, però, ens caldria un Edip que ens aclarira els meravellosos enigmes de l’antiguitat.

Bibliografia²²

- Batlle Huguet, P. (1963). *Epigrafia Latina*, Barcelona.
- Beltrán Lloris, F. (ed.)(1995). *Roma y el nacimiento de la cultura epigráfica en Occidente*, Zaragoza.
- Bru i Vidal, S. (1963). *Les terres valencianes durant l'època romana*, València.
- Calabi Limentani, I. (1985). *Epigrafia Latina*, Milano, 1985.
- Corell, J. (1993). *Las Inscripciones Romanas de la Safor*, Madrid.
- Corell, J. (Gómez, X i Grau F., col.l.) (1994). *Inscripcions romanes de Saetabis i el seu territori*, València.
- Corell, J. (Gómez, X., col.l.) (1996). *Inscripcions romanes d'Edeta i el seu territori*, València.
- Corell, J. (Gómez, X. i Ferragut, C., col.l.) (1997). *Inscripcions romanes de Valentia i el seu territori*, València.
- Di Stefano Manzella, I. (1987). *Mestiere di epigrafista. Guida alla schedatura del materiale epigrafico lapidaeo*, Roma.
- Gordon A.E. (1983). *Illustrated introduction to Latin Epigraphy*, California.
- Keppie, L. (1991). *Roman inscriptions*, Baltimore.
- López Barja, P. (1993). *Epigrafía latina*, Santiago.
- Roldán, J.M. (1989). *La España Romana*, Madrid.
- Susini, G.C. (1982). *Epigrafia Romana*, Roma.

²² La bibliografia referent exclusivament a la inscripció es troba dins la fitxa epigràfica i aquella